

אין סומכין על הנס

פסיקת הלכה בשאלות ציבוריות חמורות

הרב יגאל אריאל

ראשי פרקים:

א. תורה וצבא

ב. קורונה

ג. חברת הלומדים

ד. גדול המחטיאו יותר מן ההורגו

כלל מוסרי

כלל הלכתי

אין פוסקין מדברי אגדה

מסעות הצלב

חנוכה

הטיה היסטורית

הציבור הדתי המקפיד על שמירת ההלכה פונה בכל אירוע וצומת דרכים לפוסקים מובהקים ושואל כיצד לנהוג. יותר מכולם מרבה הציבור החרדי הליטאי לשאול ומקפיד לבצע בנאמנות את שהורו לו. התשובות החשובות מנומקות ומעמיקות, כפי שאנו מוצאים באלפי ספרי השו"ת שנכתבו במשך הדורות. כך מתנהלת ההנהגה ההלכתית באופן שקול, מדוד ומאוזן, ומוליכה אותנו בבטחה בדרך התורה. כך בשאלות פשוטות של היחיד, על אחת כמה וכמה בנושאים ציבוריים כבדי משקל.

אלא שנדמה שבדורנו השתנו הדברים, דווקא בענייני ציבור הבסיסיים והחמורים ביותר, שנוגעים בחיים ומוות, התשובות המכריעות מתקבלות באופן שונה. ההכרעה עלולה לבוא מקופיא, ללא שקלא וטריא ברבים, לא מנומקת כדרכה של תורה, ואולי אפילו על בסיס וורטים, דברי אגדה או הנהגות צדיקי עליון שאיננו מגיעים לקרסוליהם. בעצם זו הכרעה עממית שלא מחפשת הלכה, אלא הופעה של 'רוח הקודש' מפי גדול, קביעה שמימית

ניסית, לא מציאותית, משיחית, שיש לקבלה ללא עוררין.
אפשר להביא כמה דוגמאות לכך.

א. תורה וצבא

הדבר בא לידי ביטוי במלחמה שלנו. הציבור החרדי התחבר עם כל הציבור והשתתף בהכרת תודה לחיילים שנלחמים במסירות נפש למען העם. זה הזכיר לי את שיחתו החשובה של ר' יחזקאל לוינשטיין, המשיגח של ישיבת פונוביז', שהופצה ברבים במלחמת ששת הימים, בה דיבר על החשיבות של הכרת הטוב. בחור ישיבה שיושב ולומד צריך להיות 'נושא בעול עם חברו', לחוש את צערו של החייל שרץ עתה בשדה ומסכן את עצמו.

עברו שנים, נראה שרושם השיחה ההיא פג והשקפת העולם החרדית נעשתה קיצונית יותר. ההנהגה שללה כל מחווה של הכרת הטוב לחיילים הלוחמים בעזה, אדרבה, הם צריכים להודות לבני הישיבה. ראש ישיבה אחד אמר בזלזול: "צריך להכיר תודה לחיילים? צריך להכיר תודה גם לאוספי האשפה השכם בבוקר" (דבר נכון כשלעצמו). ראש ישיבה אחר אמר: "מי מגן על עם ישראל? ההגנה הכי טובה זה הלומדי תורה". והוסיף ביקורת מזלזלת: "אם למישהו עוד הייתה אשליה שהאידייטים שם מגנים עליו, אפילו בעל חנות יש לו טיפה יותר שכל, שהוא סוגר עם מנעול את החנות כשהוא הולך הביתה. בעלי גאווה מטורפים!" גם אלה בהנהגת הציבור שלא התבטאו בחריפות כזו, חזקו את הסדר הנוכחי, לפיו על כולם ללמוד ולא להתגייס לצבא. ובניגוד למצופה השנה אחוז המתגייסים מן הציבור החרדי קטן משהיה בשנה שעברה.

'אין סומכים על הנס' הוא יסוד בהלכה. התורה מחשיבה את עולם הרוח, אבל לא ביטלה את ערכו של החומר, להפך. אבות האומה שזכו להשגחה גלויה, לא סמכו על הנס אלא פעלו בדרכים ריאליות כדי להגשים את ייעודם. כאשר בא עמלק להילחם עם ישראל, לא קרא משה לכולם לבוא ללמוד אתו תורה, אלא שלח את יהושע לצאת לקרב, כך מוצאים בכל המלחמות המקראיות.

עם השנים ההשקפה הדתית מקצינה ומבקשת להחיל על הציבור הרחב תפיסות והנהגות של יחידי סגולה קדושי עליון, הראויים לנס. הראשונים לא חשבו כך:

וחמושים עלו בני ישראל מארץ מצרים. על דרך הפשט יצאו ישראל ממצרים

חלוצים כאנשי צבא היוצאים למלחמה. ואף על פי שאין ישראל כשאר העמים, שיהיו צריכים להזדיין כנגד האויבים, דרך התורה לצוות שיתנהג אדם במקצת בדרך הטבעי והמקרה, ואחר-כך יפעל הנס. וכן מצינו שאמר הקב"ה ליהושע "שים לך אורב לעיר מאחריה", ועם מלומדי הנסים והנפלאות, למה יצטרכו לאורב?! אלא שרצון התורה בכך שיעשה אדם בדרך הטבע כל מה שבידו לעשות והשאר יניח בידי שמים. וכן אמר שלמה המלך ע"ה: "סוס מוכן ליום מלחמה, ולה' התשועה". כלומר, חייבים בני אדם להישמר בנפשותיהם ולהכין סוסים וכלי מלחמה, והקב"ה יושיע כי תשועה לו לבדו יתברך (פירוש רבנו בחיי לתורה שמות יג, יח).

הרדב"ז לעג לתלמידי חכמים שמבקשים פטור ממס שמירה בהסתמכם על התורה, אבל לא יסכימו בשום פנים שיפקירו אותם ללא שומרים. כאשר הרבים נאחזים בתורה מגנה ומצלה, הם מתקשטים בנוצות שלא הולמות אותם, והופכים למין קריקטורה צבועה:

החכמים צועקים לאמר: תעמידו שומרים, והם בעצמם מודים דבעו נטירותא. היש מן הדין או מן הסברא שיכופו את הבעלי בתים להעמיד שומרים, ולא יסייעו עמהם? ולכוף אותם על כיוצא בזה לא אמרה אדם מעולם. ואי אמרה, לא צייתנן ליה, כי לקתה מדת הדין... ואף על פי שיש טעם אחר, כי מסופק אני אם יש עתה מאן דלא בעי נטירותא, איני נכנס בחקירה זו עתה, כי דברי יעציבו את קצת חכמים ולכן השתיקה טובה מהדבור (שו"ת רדב"ז ח"ב תשנב).

את הקשר המורכב הזה בין הביטחון וההשתדלות, החומר והרוח ניסח בבהירות מרן הרב:

לפי הרגיל תלוייה הצלחת כל אומה (במלחמה) בהתגבר רוח האמץ בלב אנשיה. והאומץ מתגבר במה שהידיעה מתבררת להם שעזרתם תלוייה בעצמם, בכחם ועז גבורתם. על-כן יוכל הטוען לטעון כי מושגי דעת יראת אלהים יחלישו את אומץ העם, באשר לפי האמת מתבאר "כי לד' המלחמה", ולולא עזרת ד' שווא זרע אדם. אבל זו טעות מוחלטת, כי אין גדר הבטחון וההיתלות אל ישועת ד' בא למעט את כל כחות הגבורה האפשריים, כי אם להשכיל את העם שלא בכח הגבורה הבשרית לבדה ישיגו מאוויים, כי אם צריך לזה גם הגבורה המוסרית שהיא ההליכה בדרכי ד', שאז העם זכאי שתעמוד לו גבורתו ושיצליח בה, מאחר שיש להצלחתו תכלית במציאות האנושיות. אבל כשישים רק אל הגבורה הגשמית פניו ועל דבר הכשרון הרוחני לא יביט ולא יתבונן, הלא ירד במעלות רוחו ואין תועלת נמצא בהצלחתו, ודאי לא

יצליח כי אין ד' עמו. נמצא שיסוד הבטחון ותכלית ההוראה שהראה השם יתברך ע"י ההנהגה הניסיית עם ישראל, כי לד' המלחמה, הייתה לא להחליש את הציור שצריך התאמצות האדם להקמתו הכללית והפרטית, כי אם לשכללה שתהיה שלמה מכל צדדיה, היינו שלא תסתפק רק בגבורה פשוטה, כי אם תפנה על כל הצדדים של שלימות הפרטי והכללי (עין אי"ה, ברכות ב ט, ז)

ב. קורונה

הרמב"ן הציג רף מוסרי עילאי לפיו מחלה היא אות שמימי, ולכן גם הרפואה צריכה לבוא מלמעלה: "ברצות השם דרכי איש אין לו עסק ברופאים... ומה חלק לרופאים בבית עושי רצון השם, אחר שהבטיח: וברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך" (ויקרא כ"ו יא). אולם דורות רבים הכירו בצניעות את מקומם ולא אימצו הדרכה מופתית זו הראויה ליחידי סגולה. הם הלכו בדרכו של הרמב"ם שמן השמים נתנו את האפשרות לטפל ברפואות ולהסיר את החולי, ולכן זו חובתנו, כפי שאנו מצווים לאכול:

אם רעב אדם ופונה אל הלחם ואכלו, שמתרפא מאותו הצער הגדול בלי ספק, האם נאמר שהסיר בטחונו מה' והוי שוטים יאמר להם, כי כמו שאני מודה לה' בעת האוכל שהמציא לי דבר להסיר רעבוני ולהחיותני ולקיימני, כך נודה לו על שהמציא רפואה המרפאה את מחלתי כשאשתמש בה' (פיהמ"ש פסחים ד, י)

כך הכריע בשולחן-ערוך. וביאר הט"ז:

רפואה האמיתית היא על-פי בקשת רחמים דמשמיא יש לו רפואה, כמו שכתוב: מחצתי ואני ארפא. אלא שאין האדם זוכה לכך אלא צריך לעשות רפואה על פי טבע העולם, והוא יתברך הסכים על זה ונתן הרפואה על-ידי טבע הרפואות, וזהו נתינת רשות של הקב"ה. וכיון שכבר בא האדם לידי כך יש חיוב על הרופא לעשות רפואתו... ועל-כן הוה האידנא חיוב בדבר ומצוה היא, כיון דלפי מעשה האדם חיותו תלוי בכך (י"ד שלו, סק"א).

וראה בברכי יוסף:

ונראה דהאידנא אין לסמוך על הנס, וחייב החולה להתנהג בדרך העולם לקרות רופא שירפאנו, ולא כל כמיניה לשנות סוגיין דעלמא ולומר כי הוא גדול מכמה

חסידי הדורות שנתרפאו על ידי רופאים, וכמעט איסור יש בדבר, אי משום יוהרא, ואי משום לסמוך אניסא במקום סכנה ולהזכיר עונותיו בשעת חוליו. אמנם ינהוג כדרך של בני אדם ואלו כל ארעא להתרפאות על ידי רופא ולבו בל עמו, רק ידבק בקונו למתקף ברחמי בכל לב ובו יבטח דוקא. (יו"ד שלו, סק"ב)

לאדם רגיל אסור אפוא לסמוך על הנס, ועליו לנהוג כהלכה, לדקדק ולהחמיר בחשש של פיקוח נפש. וכפי שאמרו בשם ר' חיים מבריסק: "אני מקל בשבת? אני מחמיר בפיקוח נפש!". ואכן בדרך כלל הציבור מחמיר מאד בענייני רפואה, ויוצא מכליו למצוא את הרופאים והרפואות הטובים ביותר. כך זה עובד כאשר המחלה פגעה בנו אישית, אולם כאשר מדובר בשאלה ציבורית הדברים שונים לגמרי.

כולנו חווינו כיצד הכרעה קריטית זו הפכה לשאלה ציבורית בתקופת הקורונה. בראשית המגפה מתו מבוגרים רבים והייתה סכנה גדולה ופחד גדול. אז נשאל ר' גרשון אדלשטיין כיצד לנהוג בהנחיות משרד הבריאות והכריע על פי הדין שיש להישמע לאזהרת הרשויות ולהימנע מלהתפלל וללמוד בבתי הכנסת ולשהות ביחד.

הכרעה כזו כבר הכריע ר' ישראל סלנטר בשנת תר"ט במגפת החולירע בוילנא. כידוע עלה על בימת בית הכנסת ביום הכיפורים ואכל לעיני כולם, והורה באופן גורף שעל הבריאים לאכול, כדי שלא יהיה מי שיחמיר וימנע מלאכול. ר' בצלאל כהן ודייני העיר יצאו נגדו בחריפות, אך הוא נימוקו היה עמו.

גם ר' חיים קנייבסקי נשאל על כך באותה שעה, וכל ישראל ראו כיצד ענה מקופיא, שלמרות השעה הקשה והסכנה הגדולה של התגברות המגפה, אין לגעת בתלמודי התורה והישיבות. בפני הציבור עמדו אפוא שתי הכרעות הלכתיות, אחת מן הראש והשנייה מן הלב. הציבור נהה אחרי ר' חיים, וסמך על 'תורה מגנא ומצלא', שהבטחתה המוגבלת ניתנה ליחידי סגולה: "רבי יהושע בן לוי בגודל האמונה החזקה שלו בתורה שלא עלה בליבו הפחד ביניהם לכך זכה להתהפך המוות לחיים"². "היינו דווקא רבי יהושע בן לוי שידע בעצמו שתורתו לשם שמיים לגמרי, אבל לדידן שאין הכוונה טהורה לגמרי אין לסמוך על כך להלכה"³.

2 הפלאה, סוטה כ"א א

3 רש"ז אוירבך, הליכות שלמה - תפילה, עמ' צז כתבי תלמידים

בדיעבד, באו גם תירוצים 'מדעיים'. שבצפיפות גדולה וגיל כה צעיר, בין כך ובין כך לא ניתן לשמור על ההוראות, ועדיף למהר להידבק וליצור 'חיסון עדר'. איני יודע כמה שילמו על כך בחייהם, אך ברור שזו לא הייתה הכרעה הלכתית רגילה, זו כבר לא הייתה שאלה בהלכות רפואה, אלא הציבור בחר ללכת אחרי 'רוח הקודש' ומסירות נפש שלא כדרכה של תורה, כאילו הייתה זו שעת השמד ממש ומצא את התשובה במשלו של ר' עקיבא:

תנו רבנן פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שלא יעסקו ישראל בתורה בא פפוס בן יהודה ומצאו לרבי עקיבא שהיה מקהיל קהלות ברבים ועוסק בתורה. אמר ליה: עקיבא, אי אתה מתירא מפני מלכות? אמר לו: אמשול לך משל למה הדבר דומה. לשועל שהיה מהלך על גב הנהר וראה דגים שהיו מתקבצים ממקום למקום. אמר להם: מפני מה אתם בורחים? אמרו לו: מפני רשתות שמביאין עלינו בני אדם. אמר להם: רצונכם שתעלו ליבשה ונדור אני ואתם כשם שדרו אבותי עם אבותיכם? אמרו לו: אתה הוא שאומרים עליך פקח שבחיות, לא פקח אתה אלא טפש אתה. ומה במקום חיותנו אנו מתיראין במקום מיתנתו על אחת כמה וכמה. אף אנחנו עכשיו שאנו יושבים ועוסקים בתורה שכתוב בה: כי הוא חייך ואורך ימיך כך, אם אנו הולכים ומבטלים ממנה על אחת כמה וכמה. (ברכות סא ב)

ג. חברת הלומדים

בשואה חרב 'עולם התורה', אפשר היה לספור את הישיבות והכוללים על אצבעות הידיים. אתגרי השעה משכו את הנוער ואף חייבו את כולם לצאת ולעבוד. בנות לא רצו להינשא לבני תורה שלא יפרנסו אותן בכבוד. בשעת חירום זו בקשו גדולי התורה לקומם את הריסות העולם שחרב. כך כתב הרב כהנמן על ישיבת פונוביז' את הפסוק: "בהר ציון תהיה פליטה והיה קודש"⁴. מי שהכריע את הכף היו מוסדות 'בית יעקב', שהצליחו להחדיר בבנות את הרצון להתחתן עם בני תורה. בזכותן עולם הישיבות החרדי קם והתחזק. ועם השנים והדמוגרפיה גדל כפל כפליים, ומעולם לא היו בישראל כה הרבה לומדים.

החזון איש ביקש להחזיר עטרה ליושנה, אבל האם העלה בדעתו הצלחה כה כבירה? הוא לא חשב שכולם צריכים ללמוד. שהרי חיבב את קיבוץ 'חפץ חיים' של פועלי אגודת ישראל, אף הקדיש זמן רב להדריך אותם בשאלות החדשות של השמיטה ושבת.

אולם מה שהתחיל כהוראת שעה הפך לדרך של קבע לדורות, וכאילו ניתן מפי הגבורה, אסור לשאול ולדון, ואין להרהר אחרי השכינה. לראשונה בישראל ציבור שלם עוסק כל ימיו בתורה, מקטנות ועד שיבה. כך נוצרה שלא מדעת 'חברת הלומדים', שזוכה לחיות בימות המשיח בבועה של 'מעין עולם הבא': "לא נתאוו החכמים והנביאים ימות המשיח... אלא כדי שיהיו פנויין בתורה וחכמתה ולא יהיה להם נוגש ומבטל כדי שיזכו לחיי העולם הבא"⁵.

בחברה סגורה שכולה לומדת ללא כל אלטרנטיבה מתעוררות בעיות ושאלות חדשות בכל תחומי החיים והתורה, ואלה טעונות הכרעה הלכתית. זו איננה הכרעה ליחיד, שרשאי להחמיר על עצמו בדרכי החסידות, אלא לציבור, וזה קובע את פני חיי החברה כולה, גם זו שמחוץ לבועה.

בית שמאי היו מחודדים יותר מבית הלל, אף מקובל שהלכה כמותם בעולם הבא: "לעתיד לבוא שהנהגת העולם תהיה במדת הדין כי היצר הרע יתבטל ושוב לא יהיה צורך להנהגת מדת החסד תהיה הלכה כבית שמאי"⁶. אבל ההלכה מכוונת לעולם הזה ובו הלכה כבית הלל דווקא. אי אפשר להנחית על הציבור הנהגות של עולם הנס, הלכות של עולם הבא. בעולמנו, מדינה לא יכולה להתקיים בלי צבא וכלכלה. וככל שהציבור הנתמך הולך וגדל, גם ה'נס' הולך וגדל, וסופו להפיל את הכלל כולו. אם כן כמי נפסוק?

מתברר שהציבור ממשיך ללכת בכיוון הזה ואינו מחפש הלכה, אלא רוח הקודש ומצפה לנס. הוא מסמן בזולז את ה'השתדלות' כחסרת משמעות: היא מועילה כמו אדם שנוסע ברכבת ודוחף אותה מבפנים. לא מתקיימת בחינה מחודשת של הצרכים, ההתכנות וההיתר ההלכתי. כי יש פחד שכל שינוי יפרוץ את השורות וימוטט את כל המבנה שנוצר.

אולם הראשונים חיברו שמים וארץ, וסברו יש חשיבות להשתדלות והאדם מצווה עליה מלמעלה:

ה' רועי לא אחסר. זהו שאמר הכתוב כי ה' אלהיך ברכך בכל מעשה ידך (דברים ב ז), ר' יעקב אומר: יכול אפילו יושב ובטל? תלמוד לומר: בכל מעשה ידך, אם עשה אדם הרי הוא מתברך, ואם לאו אינו מתברך (ספרי דברים ט"ו יח. שוחר טוב מזמור כ"ג). ואפילו החסיד שבחסידים אין להם רשות לעשות במלאכתן דרך הבטחון, רק כדרכו

5 רמב"ם הלכות מלכים יב, ד

6 פרי צדיק חנוכה 6

של עולם. שלא יאמר אדליק נרי במים או ביין ואסמוך על הנס... אין זה ממיעוט הבטחון דאדרבא אסור להשען על הנס (שו"ת הרשב"א ח"א תיג).

החריצות טוב בכל דבר ובעבור זה היה שלמה משבח החריצות ואומר: ויד חרוצים תעשיר (משלי ד') ומגנה העצלה, להעיר האדם שישתדל להשיג מבוקשו בכל מאמצי כחו. וכן אמרו רז"ל: למען יברכך ה' אלהיך יכול יושב ובטל? תלמוד לומר: בכל מעשה ידך אשר תעשה (דברים י"ד). הנה בארו שברכת ה' יתברך תגיע ותבא עם ההשתדלות. וכן אמר המשורר (תהלים קנ"ז): אם ה' לא ישמר עיר שוא שקד שומר. אבל אם ה' ישמור עיר יפה שקד שומר, שעם השמירה וההשתדלות האנושי יגיע העזר האלהי ולא בזולתו. ובעבור זה ראוי שישתדל האדם בחזקת היד בכל הדברים שאפשר שיושגו בהשתדלות האדם אחר שנדע שההשתדלות מועיל בכל דבר ובכל הפעולות (ספר העיקרים מ"ד ו).

אמת הוא שיש באישים סגולות מיוחדות לדבר מהדברים, כמו שיש אנשים מוכנים לקבל החכמה, ואחרים מוכנים לשית עצות בנפשם לאסוף ולכנוס, ולפי זה יהיה אמת בצד מה, שיוכל העשיר לומר: כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה. עם כל זה, עם היות שהכח הוא נטוע בכך, זכור תזכור, שהכח הוא מי נתנו אליך, ומאין בא? והיא אומרו: וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל. לא אמר "וזכרת כי ה' אלהיך נותן לה החיל, שאם כן היה מרחיק שהכח הנטוע באדם לא יהיה סבה אמצעית באסיפת ההון, ואין הדבר כן, ולפיכך אמר: כי עם היות שכחך עושה את החיל הזה, תזכור נותן הכח ההוא יתברך" (דרשות הר"ן י').

החזון איש כתב:

"וכשאני לעצמי הנני חושב את ההשתדלות הטבעית במה שנוגע לבריאות – למצווה וחובה, וכאחת החובות להשלמת צורת האדם אשר הטביע היוצר ב"ה במטבע עולמו, ומצינו מאמוראים שהלכו אצל רופאים מאומות העולם ומינים להרפא. והרבה מן הצמחים ובעלי חיים ומוצקים שנבראו לצורך רפואה וגם נבראו שערי חכמה שניתן לכל, לחשוב ולהתבונן ולדעת. אם כי יש דרך בדרכי ה' יתברך לדלג על הטבע וכל שכן על רוב השתדלות בה, מכל מקום צריך לפלס מאה, כי שתי הנטיות מקו האמת המדויק אינן ישרות, אם לבטוח יותר ממדרגת הבטחון שהגעתי אליו באמת, ואם להאמין בהשתדלות יותר מדאי" (קובץ אגרות, חלק א, סימן קלו).

ואם בנוגע לחיי היחיד יש לנקוט זהירות יתר, ביחס לגורל הרבים על אחת כמה וכמה. נחלקו התנאים ביחס לאורח החיים הציבורי הראוי:

”תנו רבנן: ואספת דגנך, מה תלמוד לומר? לפי שנאמר: לא ימוש ספר התורה הזה מפיה, יכול דברים ככתבן? תלמוד לומר: ואספת דגנך, הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי רבי ישמעאל. רבי שמעון בן יוחי אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה ודש בשעת דישה וזורר בשעת הרוח תורה מה תהא עליה? אלא בזמן שישאל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים. שנאמר: ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו’, ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר: ואספת דגנך, ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן, שנאמר: ועבדת את אויביך וגו’. אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן כרבי שמעון בן יוחי ולא עלתה בידן” (ברכות ל”ה ב).

ההכרעה כאן ברורה, היחיד יכול לנסות לנהוג כר’ שמעון, אבל זו איננה הנחייה לרבים, הם צריכים להתפרנס בדרך כל הארץ, כר’ ישמעאל.

האחרונים חידדו את ההבדל בין ההוראה ליחיד לבין הנחיה לרבים:

”נראה לפרש דודאי יש צדיקים גמורים דמקוים בהו שמלאכת עצמן נעשית על-ידי אחרים, אלא דמעטים המה, כדאמר ר’ שמעון בר יוחאי גופיה: (מ”ה ב) ראיתי בני עלייה והם מועטים, אם אלף כו’ אם שנים הם אני ובני. וכיון דמועטין הם כל-כך, אין לכל אדם לסמוך על זה לומר, שאיני עושה מלאכה כלל, לפי שמלאכתי נעשית על-ידי אחרים, שצדיק גמור אני. דשמא הוא טועה ואינו צדיק גמור. וזה שכתוב: הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן, דרוב עולם אינן צדיקים גמורים, והרבה עשו כר’ שמעון בר יוחאי ולא כו’ לפי שרובם אינן צדיקים גמורים כר’ שמעון בר יוחאי. וכמו ששנינו יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ כו’ וכל תורה שאין עמה מלאכה כו’ אבל לעתיד שנאמר: ועמך כולם צדיקים וגו’, יקוים בנו: ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו’” (מהרש”א).

וזו מסקנת ליטאים וחסידים כאחד. ר’ חיים מוולוז’ין כתב:

הרבה עשו כר’ ישמעאל ועלתה בידם. והרבה עשו כר’ שמעון בר יוחאי ולא עלתה בידם. היינו רבים דוקא. כי ודאי שלכלל ההמון כמעט בלתי אפשר שיתמידו כל

ימיהם רק בעסק התורה שלא לפנות אף שעה מועטת לשום עסק פרנסת מזונות כלל. ועל זה אמרו באבות: כל תורה שאין עמה מלאכה וכו'. אבל יחיד לעצמו שאפשר לו להיות אך עסוק כל ימיו בתורתו ועבודתו יתברך שמו. ודאי שחובה מוטלת עליו שלא לפרוש אף זמן מועט מתורה ועבודה לעסק פרנסה ח"ו. וכדעת ר' שמעון בר יוחאי". (נפש החיים שער א, ח)

ור' צדוק הכהן מלובלין כתב:

כל אדם צריך לקבל עליו עול מלכות שמים בכל יום בתכלית התוקף שמתרצה למסור עצמו לגמרי ולהכלל במקורו. וזהו פרשה ראשונה דקריאת שמע. הגם דברשה שניה אחר כך נאמר: ואספת דגנך, שלמדו מזה בברכות: הנהג בהן מנהג דרך ארץ. שהיא בלשון רבים אמורה, ואמרינן שם: הרבה עשו כר' שמעון בן יוחאי ולא עלתה בידן, דאי אפשר לרבים ולכל העולם כולו להיות כר' שמעון בן יוחאי. ולכך לא נאמר שם 'בכל מאדך' שפירוש ממונך להפקיר הכל, שזה אינו לרבים, דצריכים לנהוג במדת דרך ארץ, ולהשגיח על ממונם גם כן להיות כמה להתפרנס וקיום חיותם. (צדקת הצדיק רכד)

וזאת בלי להזכיר את שיטת הרמב"ם:

כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה הרי זה חלל את השם, ובוזה את התורה, וכבה מאור הדת, וגרם רעה לעצמו, ונטל חייו מן העולם הבא. לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה. אמרו חכמים: כל הנהנה מדברי תורה נטל חייו מן העולם. ועוד צוו ואמרו: אל תעשם עטרה להתגדל בהן ולא קרדום לחפור בהן. ועוד צוו ואמרו: אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות. וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה וגוררת עון. וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות. (תלמוד תורה ג, י)

הרמב"ם עצמו התפרנס משותפות מסחרית עם אחיו ר' דוד, ומשטבעה ספינתו של זה בים, לא נזקק לרבים אלא חי מעמל כפיו כרופא לנשות ההרמון בחצר הסולטן. במשך הדורות ולנוכח מצב התורה, נטו הפוסקים מדברי הרמב"ם בהוראת שעה. היום זו כבר לא הוראה שבדיעבד או לשעה, אלא דרך של קבע, ולכתחילה. ובעוד בראשית ימי המדינה הישיבות ניזונו מתרומות של גבירים אוהבי תורה, היום הבסיס הראשוני הוא קצבאות של המדינה. ורעו זרים צאנכם" מתקיים לא על ידי גויים מאומות העולם אלא על ידי הציבור הרחב.

דתיים ושאינם דתיים נושאים בנטל הזה, הוא מכביד עליהם ואינם רוצים להיות חמורו של המשיח הזה, אלא רואים בכך חילול השם.

ד. גדול המחטיאו יותר מן ההורגו

צרוך את המדינים, למה? כי צוררים הם לכם. מכאן אמרו חכמים: בא להרגך השכם להרגו. ר' שמעון אומר: מנין שהמחטיא את האדם יותר מן ההורגו? שההורג הורג בעולם הזה ויש לו חלק לעולם הבא והמחטיא הורגו בעולם הזה ובעולם הבא. שתי אומות קדמו את ישראל בחרב ושתים בעבירה, המצרים ואדומים קדמו בחרב: אמר אויב ארדוף אשיג אריק חרבי (שמות טו). ויאמר אליו אדום לא תעבור בי פן בחרב אצא לקראתך (במדבר כ), ושתים בעבירה: מואבים ועמונים. על אלה שקדמו בחרב כתיב: לא תתעב אדומי (דברים כג), לא תתעב מצרי, אבל אלו שקדמו בעבירה להחטיא את ישראל: לא יבא עמוני ומואבי, גם דור עשירי עד עולם (במדבר רבא, ד. וספרי תצא).

א. 'גדול המחטיאו יותר מן ההורגו' היא אמירה ערכית מוסרית נוקבת, שמציבה סולם ערכים מוצק בו הרוח נעלה על החומר והנפש על הגוף. הכתוב נימק זאת: "בנכליהם אשר נכלו לכם על דבר פעור"⁷, לא זו בלבד שבאו להרוג אלא גם להחטיא. מלחמה רגילה היא מאבק קיומי על חיי העם ומקומו, מלחמה אידיאולוגית היא מאבק על משמעות החיים וערכם, זו מלחמת בני אור בבני חושך, מלחמה ברשעה. המהות הרוחנית היא התכלית אותה האדם נועד לשרת, לכן הניסיון לפגוע בה חמור מן הפגיעה הגופנית.

תפיסת עולם זו שנותנת עדיפות לרוח על החומר היא ציר מרכזי בדברי חכמים, שבא בצורות שונות אין סוף פעמים במדרשי האגדה. בדרך כלל היא מנוסחת באופן חיובי ויש לה גם השלכות מעשיות: "אבדת אביו ואבדת רבו, של רבו קודמת, שאביו הביאו לעולם הזה. ורבו שלמדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא"⁸.

ב. היו שבקשו לראות בכלל 'גדול המחטיאו יותר מן ההורגו' לא רק הדרכה רעיונית אלא הלכה מחייבת למעשה, טוב מוות מן האפשרות להתגלגל לחיי חטא:

7 במדבר כה, יח

8 משנה בבא מציעא ב, ל"ג א

”ראובן שרצה להציל את יוסף, אמר להשליכו הבורה, שיש בו נחשים ועקרבים? ...ואם לא היה ראובן יכול לפעול אצל אחיו למחול לו לגמרי ולהשיבו אל אביו, למה לא יעץ אותם כעצת יהודה למכור אותו לארץ נכריה, דעל כל פנים ינצל וישאר בחיים, ואילו בבור של נחשים ועקרבים הוא מכניס אותו לסכנה ודאית, ומה הצלה היא זה? אמנם יש לומר דגדול המחטיא יותר מההורגו, ואם כן לא רצה ראובן שירחיקו אותו מבית אביו לארץ רחוקה, ובפרט לארץ מצרים, קרוב לודאי שיטמא בה יותר ויותר, ואם כן הלא טוב יותר להפילו לנחשים ועקרבים שימות, דגדול המחטיא יותר מההורגו (הרבו להביא זאת בשם הרבי מסאטמר, ראה טהרת יום טוב, דייטש חלק יג. וכן בס’ קול יהודה להגר”י צדקה).

יש מספרים שכאשר באו שליחי עליית הנוער למרוקו והשפיעו על המשפחות לשלוח את ילדיהן לארץ, נסער רבי ברוך טולידאנו רבה של מאקנס והזהיר את ההורים שלא יחטאו בנפש ילדיהם. כי אסור להפקיר את הילדים בידי עליית הנוער אפילו במחיר הצלתם לחיים. ויש שאמרו כן באופן כללי: טוב היה ליהדות המזרח אילו נשארה דתית בארצות ערב, מאשר שיבואו לארץ ויעשו חילונים.

האמנם? הכך פוסקים בקלות ראש מוזרה דיני נפשות לרבים הלכה למעשה?

הציבור החרדי מזכיר תדיר את הכלל הזה, כשמסקנתו היא שהציונות ‘המחטיאה’, שביקשה להציל את העם ולהעלותו לארץ ישראל, גרועה משונאיו האנטישמיים.

ג. גישה זו חושפת כמה טעויות חמורות בשיקול הדעת ההלכתי וההיסטורי.

מבחינה הלכתית זו טעות חמורה. ממתו פוסקים הלכה בענייני נפשות על פי ‘וורט’, חריף ככל שיהיה?

דווקא ה‘וורט’ הזה חלש. הוא מניח שראובן ראה את העקרבים ואף על פי כן זרק את יוסף לתוך הבור. אך הפסוק מעיד על ראובן שביקש ‘להשיבו אל אביו’, הוא בוודאי לא ראה אותם והיה בטוח שישרוד שם. הרמב”ן כתב שהעקרבים התחבאו בחורי הבור. וכל הדרשנים דרשו את סמיכות המאמר לפסול עירוב ונר חנוכה למעלה מעשרים אמה, כי אם אין העין שולטת שם, אולי ראובן לא ראה את העקרבים בבור העמוק.

ועוד, עד שאתה בא ללמוד מראובן, צא ולמד מיהודה והאחים, שמכרוהו לישמעאלים כדי לא לשלוח בו יד, ולא חששו שיצא לתרבות רעה.

ואם לא מתבססים על הוורט, אלא על המדרש עצמו, והעיקרון גדול המחטיאו יותר מן ההורגו, הן אסרו לפסוק הלכה מדברי אגדה. כנאמר בירושלמי: "ר' זעירה בשם שמואל: אין מורין לא מן ההלכות ולא מן האגדות ולא מן התוספות אלא מן התלמוד"¹⁰. אין לפסוק הלכה מאגדות ומשלים רוחניים, שמעולם לא נוסחו כהלכה מבוררת¹¹. כפי שכתב הנודע ביהודה: "המדרשים והאגדות עיקר כוונתם על המוסר ועל הרמזים ועל המשלים שבהם והכל עיקר הדת, אבל אין עיקר כוונתם על פסקי הלכות, לכן אין למדים מהם לפסק הלכה כלל"¹².

פלא הוא כיצד הפך מאמר אגדי העורך השוואה רוחנית בין אויבי ישראל, להלכה המתירה את דמם של היהודים עצמם. הרי לא יעלה על הדעת כלל לומר כן למעשה, וכך לדון את הילדים לכליה?

בספרו הגדול על ספר המצוות לרס"ג¹³ האריך ר' ירוחם פישל פערלא לדחות אפשרות ללמוד הלכה מן הכלל הרעיוני גדול המחטיאו יותר מן ההורגו. כי אולי ר' שמעון אמר זאת בחטא עבודה זרה לבדו, לשיטתו¹⁴ שעובד עבודה זרה ניתן להצילו בנפשו, מקל וחומה, ומה פגם הדיוט ניתן להצילו בנפשו פגם גבוה לא כל שכן, ולכן המחטיא את האדם בחטא של עבודה זרה קשה לו מן ההורגו, אבל לא בחטא אחר. אבל חכמים גם בעבודה זרה אין להצילו בנפשו, והמחטיא אינו קשה מן ההורג.

והרי אם נאמץ זאת כהלכה פסוקה, אפשר להביא זאת עד אבסורד. כשם שחובה על אדם להציל את חברו ממוות, משום 'לא תעמוד על דם רעך', כך עליו להצילו מן החטא, לא רק על ידי תוכחה אלא גם בנפשו. ואם כן כל אדם מצווה להרוג כל חוטא.

10 חגיגה א, ח

11 ראה תה"ד בפסקים וכתבים סי' ק"ח

12 נוד"ב תניינא יו"ד קס"א

13 עשין עשה כח עמ' קעב קעד

14 סנהדרין ע"ג ב

חכמים חפשו מקור לרודף אחר חברו להורגו שניתן להצילו בנפשו¹⁵. ואם זו הלכה גמורה שהמחטיא את האדם קשה לו מן ההורגו, אין הבדל בין להצילו מלטבוע בנהר מהצלתו מן העבירה.

אולם ברור שאין הלכה כן. בשלושה דברים אדם מצווה ליהרג ולא לעבור¹⁶, אבל לא בפחות מזה. ועוד, לא אמרו אלא שיהרג בידיהם ולא יעבור, אבל להרוג את עצמו, מניין? ולהרוג אחרים, חלילה. גם כאשר אמרו דין 'מורידין ואין מעלין' לא אמרו אלא ברשעים גמורים, במינים ומסורות.¹⁷

באופן עקרוני אין דנים אדם על שם סופו, ובן סורר ומורה כידוע 'לא היה ולא נברא'. אם כן בוודאי אין להתיר את דמם של ילדים יקרים וטובים, בגלל שאולי עלולים הם להתגלגל אל החטא.

אלא ברור שכל זה מופרך, ואין הורגים או מביאים לידי מיתה אלא את מי שהתחייב בדיון ולא מקל וחומר וסברא.

ד. בימי מסע הצלב הראשון (גזירות תתנ"ו) עמדו יהודי אשכנז בפני דילמה כזו. ההלכה היא שבאיסור עבודה זרה ייהרג ולא יעבור. כלומר, גם כאשר קמים על האדם להורגו, אסור לו לעבוד עבודה זרה. אך לא נאמר שמותר לו להרוג את עצמו, וודאי לא את ילדיו. אף על פי כן כאשר ירדו הצלבנים בעמק הריין וצרו על ערי שו"ם; שפירא, ורמיזה ומגנצא, התאבדו רוב היהודים ואף שחטו את יקיריהם, כי טוב להם למות מאשר לחיות חיי חטא:

"כתוב בארחות חיים (סי' ד הל' אהבת השם אות א) בבראשית רבה (לה, יג) דורש ואך את דמכם לנפשותיכם וגו' (בראשית ט, ה) אזהרה לחונק את נפשו. יכול אפילו כחנניה מישאל ועזריה? תלמוד לומר, אך. פירוש, שבשעת השמד יכול למסור עצמו למיתה ולהרוג את עצמו אם הוא ירא שלא יוכל לעמוד בניסיון. וכן: יכול אפילו כשואל בן קיש (שמואל א לא ד) שאם ירא שמא יעשו לו יסורים קשים שיכול למסור עצמו למיתה? תלמוד לומר אך. ומכאן מביאין ראייה השוחטים התינוקות בשעת השמה. ויש אוסרים ומפרשים הך תלמוד לומר, אך, שאינו יכול להרוג עצמו. וחנניה

15 סנהדרין ע"ג א

16 סנהדרין עד א

17 עבודה זרה כ"ו ב וכפי שנימק זאת הרמב"ם בהלכות עבודה זרה י, ב

מישאל ועזריה מסרו עצמם ביד אחרים, אבל הם לא פגעו בעצמם. ושאל בן קיש שלא ברצון חכמים עשה. ומעשה ברב אחד ששחט תינוקות הרבה בשעת השמד שירא שיעבירום על דת והיה עמו רב אחר וכעס עליו וקראו רוצח. והוא לא חש לדבריו. ואמר הרב המונע: אם כדברי, יהרג אותו רב במיתה משונה. וכן היה שתפשוהו גוים והיו פושטים עורו ונותנין חול בין העור והבשר. ואחר־כך נתבטלה הגזרה, ואם לא שחט אותם אפשר שהיו ניצולים ולא היו הורגים אותם (המחלוקת מופיעה בפירושי התורה לבעלי התוספות נוה ט' ד. והביאה הבית יוסף יורה דעה סימן קנז).

בספרד בפרעות קנ"א ואחר כך בגירוש ובפורטוגל רבו האנוסים, אך גם שם היו צדיקים שהמשיכו את הנוהג באשכנז ומסרו את נפשם:

"וכתב ספר יוחסין בד' ל"ב דפוס אמשטרדם שבזמן צרה הרגו עצמם רבינו יהודה ואשתו וחמותו אשת רבינו יעקב בעל הטורים בטוליטולה. ושם הביא ספר יוחסין משם מרדכי דהיכא דירא שאינו יכול לעמוד בנסיון וכו'. וכתב שיש לו ראייה חזקה עבודה זרה מההוא כובס שהפיל עצמו מהגג על שלא זכה להזדמן באשככתייה דרבי ויצאת בת קול שמזומן לחיי העולם הבא כמו שכתוב פרק הנושא. עד כאן דברי הרב ספר יוחסין עיין שם באריכות. ואף דמין בספר בדק הבית י"ד סי' קנ"ז כתב דיש אוסרין, ראיתי להריטב"א בחי' ע"א דף י"ח שהתיר משם רבנו תם, וכתב שכבר הורה זקן וגדולי צרפת התירו הלכה למעשה" (שם הגדולים מערכת גדולים אות י יז).

משהו תיאורטי מן המחלוקת הזאת חזר בעת מלחמת נפוליון ברוסיה לפני מאתיים שנה. אז נחלקו הצדיקים את מי להעדיף, את נפוליון או את אלכסנדר. הסתמנו שם שני מחנות. החוזה מלובלין, המגיד מקוונניץ, ורבי מנדלי מרימנוב היו בעד נפוליאון, שהביא את בשורת החירות והקדמה. רבי שניאור זלמן מלאדי והיהודי הקדוש היו נגדו. וכך כתב הרש"ז במכתב:

הראו לי, אם ינצח באנאפארטא נפוליון יורבה העושר בישראל ויורם קרן ישראל, אבל יתפרדו ויתרחק לבן של ישראל מאביהם. ואם ינצח אדונינו אלכסנדר אם כי יורבה העוני בישראל ויושפל קרן ישראל, אבל יתקשרו ויתחברו ויתעקדו לבן של ישראל לאביהם שבשמים.

אלא שאין לדמות אמירה זו לפסיקה קונקרטית במקום סכנה. לא הזכרה סכנת חיים תחת שלטון אלכסנדר, אלא אם להעדיף את הנאורות והשויון של נפוליון, שיביאו ליהודים ברכה חומרית וחברתית, או שיש לחשוש שתביא גם את החילון וההתבוללות, וטוב לשמור

על המסגרת הקהילתית הישנה יראת השמים, תחת גורות הצאר.

האגדה אומרת שההכרעה נפלה בתקיעות של ראש השנה. המגיד מקוֹז'ניץ תקע וכיוון לניצחון נפוליון, אך הרש"ז השכים לקום ותקע עוד לפני התפילה, על כן אמר המגיד: 'הליטאי הקדימני'.

ה. דברי המדרש התגלגלו לפסיקה רוחנית - ערכית בחנוכה. בעל הלבוש כתב שחנוכה לא נקבע לימי משתה ושמחה:

"מפני שלא נמסרו ישראל באותו זמן להריגה כמו שהיה בימי המן, אלא שבאו האויבים עליהם להעבירם על דתם... אבל בימי המן שהיתה הגזירה להרוג ולהשמיד את הגופות שהוא ביטול משתה ושמחה, לכך קבעו להללו גם על ידי משתה ושמחה" (הלבוש או"ח תרע ב').

והקשה הט"ז "ואין זה נכון. דהא פירש רש"י בפרשת כי תצא גדול המחטיא את האדם יותר מהורגו" (סק"ג). ואם כן נס חנוכה שהיה על גורות הדת גדול יותר מפורים, שהיה להשמיד להרוג ולאבד, ומדוע אין בו משתה?

נכדו של בעל הלבושים בספרו 'בגד ללבוש', השיב על דברי הט"ז: א. אין זו הלכה ולא נאמרו הדברים אלא לדעת ר' שמעון שהוא מרא דאגדה זו, וקיימא לן כרבנן דלא דרשינן טעמא דקרא ולא אמרינן כלל סברא זו. ב. מוכרחים אנו לומר שהוא רק דרך דרש בעלמא, דהא כי היכי דמצינו חומר בעמונים שנאסרו עד עולם מה שאין כן במצרי, הרי מצינו להיפוך חומר במצרי מה שאינו בעמון ומואב, שהמצרים גם נקבותיהם אסורות, מה שאין כן בעמון ומואב שנקבותיהם מותרות מיד. אלא דרק ר' שמעון אמר לה דאיהו לטעמיה דאמר (יבמות ע"ו א) דגם מצרי ואדומי רק זכריהם אסורים אבל נקבותיהם מותרות מיד, בקל וחומר מעמון ומואב. ואם כן שפיר קשה מאי טעמא החמירה תורה בעמון ומואב יותר ממצרי ואדומי, ועל-כן דרש טעמא דקרא שהמחטיאו לאדם קשה מן ההורג. אם כן אדרבה מזה מוכח דלדין דקיימא לן דגם נקבותיהם של מצרי ואדומי אסורות ולא כעמון ומואב הדבר להיפוך מדעת ר' שמעון.

ובאליה רבה תרץ:

ולעניות דעתי לא קשה מידי. ששם (בבנות מואב) מחטיאו ברצון הוי, מה שאין כן הכא (בחנוכה) דהוי על ידי אונס. ועוד דקיימא לן ביורה דעה בסימן קנ"ז, כל מקום

שנאמר יהרג ואל יעבור אם עבר ולא נהרג אף על פי שחלל השם מכל מקום נקרא אונס ופטור. ואם כן לא שייך באונס טעם דמחטיא קשה שמוציאו מעולם הוזה ומעולם הבא. (תר"ע י"ד)

ו. אולם ביסוד הדברים מונחת טעות קשה בראיית המציאות ואי הבנה, וגם הטייה היסטורית מכוונת. ההנחה היא שעם ישראל היה כולו שומר תורה ומצוות ועלייתו לארץ הפכה את רובו לחילוני. הרוב החילוני הוא עובדה, אולם הסיבה לחילון לא הייתה הציונות. הרבה לפניו באו גלי ההשכלה והאמנציפציה, פתחו את השער בפני המוני היהודים, והביאו ביקורת גורפת על המסורת והאמונה ולדחיית ההלכה ואורחות חייה. תוך שנים ספורות רובה הגדול של יהדות גרמניה הפך לחילוני ואף התבולל, בניו ונכדיו של משה מנדלסון התנצרו.

במקביל באה הגירת המצוקה ממזרח אירופה, שגרפה מיליון וחצי יהודים מתחת כנפי הקהילות המסורתיות, והביאה אותם אל השממה הרוחנית של אמריקה. אך גם אמריקה לא אשמה, קיום התורה בפולין עצמה הלך ודעך. מחקר מדהים הראה שערב מלחמת העולם השנייה, כאשר החוק הפולני האנטישמי אסר את השחיטה היהודית, מי שרצה בשר כשר היה צריך להירשם, אך רק חלק קטן מיהודי וורשה טרח להירשם. מתברר שבניגוד לדימוי המוטעה, הציבור הרחב לא חיכה לעלייה לארץ ולציונות כדי להיות חילוני, זה קרה ב'בירת היהדות, התורה והחסידות', ממלכת חסידות גור ותחת כנפיה של 'האגודה'.

העובדה היא שלרבנים ובני התורה לא הייתה תשובה הולמת למצוקות השעה, לא פתרון לבעיות החומריות הקיומיות ולא לשאלות הרוחניות העמוקות. קצרה ידם לעמוד בפרץ. התורה כפי שהם הציגוה, לא התעלתה בהיקף, בעוצמה, בפתיחות ובאור לממדי המשבר הגדול. בעיני הציבור הם ייצגו עולם שעבר, בעוד שמש המודרנה וחזון הקדמה והעתיד האירו באור גדול והביאו בכנפיהם פתרונות מעשיים.

התנועה הציונית הייתה היחידה שעמדה מול ההתבוללות. הרצל הצליח להניע תהליך של התחדשות לאומית, שהציב את עם ישראל מחדש על בימת העמים וההיסטוריה. הוא הביא לציבור הנבוך תשובה חד-משמעית, תקווה ובשורה מאירה, שיש עתיד לקיום היהדות ולחידוש פניה בארץ ישראל. כך הצילה הציונות את רבבות עמך בית ישראל מהתבוללות ורתמה אותם למצוות ישוב הארץ. זה הועיל לאלה שעלו בעצמם לארץ, וגם לציוני העולם כולו, ששמרו מרחוק על זהותם, באמצעות התמיכה בהקמת המדינה.

שנים רבות עברו עד שהציבור הדתי ורבניו העמידו תשובה הולמת לשאלות השעה. הן בהגות עכשווית שעוסקת בבירור השאלות הקשות, והן ביכולת להוכיח מופת של תורת חיים מודרנית, ביצירת בן תורה שהוא לוחם או מדען, רופא או אמן. הציבור החרדי בחר להסתגר ולא להתמודד חזיתית עם השאלות האלה. הוא הקים את תנועת המוסר בליטא והמשיך בפיתוח החצרות החסידיות בפולין, אך אז פרצה מלחמת העולם השנייה וקהילותיו וישיבותיו חרבו בשואה.

אחרי המלחמה מצא אוד מוצל מאש מקלט בארץ ובארצות הברית, ובמאמץ כביר של אישי תורה וצמיחה דמוגרפית מופלאה, קרה נס, הישיבות והקהילות החרדיות שהוכו ונעלמו החלו לקום לתחייה ולהשתקם. בתחילה הדבר נעשה בצניעות והכרת תודה לציונות שעל גבה קוממו את החורבות.¹⁸

אולם כדי לשמור על החומות שהקים הציבור החרדי מפני רוחות הקדמה, ובניסיון לשכוח את אזלת ידו החינוכית ותבוסתו מול המודרנה, נמצאת 'ההגנה הטובה ביותר היא ההתקפה'. למה להכות על חטא באשמה עצמית, אם אפשר בקלות לשכשך במי אפסיים, לשכתב את העבר בסיפורי בדים ולהטיל הכול על הציונות. שהסיתה והדיחה לחילון, והיא אשמה בכישלון הרוחני והחינוכי.

צZ אין זאת אומרת שלא נעשו בדרך מעשים חמורים. היו בתנועה הציונית מפלגות חילוניות שבקשו הם ושליחיהם לחנך את הציבור, אך החילון התרחש כחלק ממשבר האמונה העולמי, כאשר המעבר הפיזי והתרבותי החד שעברו העולים האיץ את התהליך, מסגרות הקהילה ואף המשפחה התפרקו, והם נחשפו לסביבה המודרנית החילונית (אלי עמיר 'תרנגול כפרות'). אך מנגד היה שם גם ה'מזרחי', שותפים מלאים ושווי זכויות בתנועה. היו ילדי עליית הנוער שבאו ללא הורים וחולקו לפי אחוזי המפלגות והגיעו לקיבוצים חילוניים, אבל מי שזה היה חשוב לו מצא את הדרך למסגרות דתיות (כמו בסיפורו של ר' יהושע רוזן שהיה בין 'ילדי טהרן'). היה צריך להיאבק על פתיחת בתי ספר דתיים, אבל המהומות במעברת עין שמה, גרמו למשבר ממשלתי ולתיקון מסוים.

המסקנה שטוב היה ליהודים להישאר דתיים במקומותיהם, שם היו חיים בעושר ואושר עד היום הזה, היא מסקנה מופרכת, מופקרת וחסרת אחריות. מה שקרה בוורשה קרה גם

במרוקו, וביתר שאת. המסורתיות והמשפחתיות לא עמדו מול הגל הגורף של ההשכלה והחילון. החינוך הצרפתי באליאנס לא השאיר סיכוי לתורה.

אלא שלא רק החילוניות ארבה להם אלא גם פוגרומים וסכנת חיים ממשית. ב־17 באפריל 1912 נרצחו בפס שבמרוקו 51 יהודים ובתים רבים נבזזו; ב־3 באוגוסט 1934 בקונסטנטיין שבאלג'יריה נהרגו 25 יהודים ו38 נפצעו; בשבועות 1941 התרחש ה"פרהוד" בעיראק, 200 יהודים נרצחו ואלפים נפצעו, רכושם נשדד ובתיהם הוצתו באש; ב־2 בנובמבר 1945 נרצחו בלוב כ 140 יהודים, בתי כנסת נשרפו ובתים נבזזו. במצרים נרצחו 10 יהודים ונפצעו 350, נשרפו בתי כנסת, בתי אבות, בית החולים היהודי, ויותר מ־100 בתי עסק נבזזו; ב־1 בדצמבר 1947 היו פרעות בחאלב שבסוריה, נרצחו 75 יהודים והוצת 'כתר ארם צובא'; בעדן שבתים נרצחו כ־80 יהודים, חנויות נבזזו ובתי כנסת הוצתו, אלפי יהודים ברחו וחיו במחנות בתנאים לא אנושיים, עד שהגיעו לארץ במבצע "כנפי נשרים"; ב־7 וב־8 ביוני 1948 נרצחו באוג'דה ובג'ראדה שבמרוקו 42 יהודים ומאות נפצעו; ב־12 ביוני בטרפולי שבלוב 14 יהודים נרצחו, וכו'. מישהו יכול היה לקחת על כתפיו את האחריות ולפסוק שיישאר...?